

סיפור כלכלי חדש: מבוא

מרכז השל לקיימות, 2023

מקראה זו יוצאת ברגע היסטורי שבו החברה הישראלית עוברת משבר חסר תקדים. רבים מאיתנו יזהו את המשבר העיקרי כמשבר פוליטי, הקשור לאופי הדמוקרטי של המדינה, יחסי הרשויות של הממשלה וסוגיות של כוח ושסעים עמוקים בין מפלגות ואידיאולוגיות שונות בישראל. אך תיאור זה הינו חלקי בלבד, ממש רק קצה הקרחון בשל מספר סיבות.

ראשית, הסוגיות הפוליטיות הללו והטלטלה החברתית המתלווה להן, על אף שיש להן קווי מתאר מקומיים - ייחודיים, הן אינן חוויה ישראלית בלבד. מתחים ומאבקים דומים קיימים במדינות רבות, החל מהונגריה, פולין וטורקיה, וכלה בבריטניה, ארה"ב, מדינות בדרום אמריקה ועוד.

שנית, ואף יותר חשוב, המשברים הפוליטיים הללו משולבים במשברים נוספים הפוקדים את העולם המערבי המתועש, ודרכו - את כל הפלנטה. בראש הרשימה ניצב המשבר המכונה "סביבתי" שאותותיו ניכרים בשינויים מרחיקי לכת בעולם הפיזי, במערכות הטבע תומכות-חיים - ובקצרה, בסביבה. קצרה היריעה למנות את כל הממדים של המשבר הסביבתי הבאים לידי ביטוי בפגיעה באנושות ובטבע, אך שניים מהחמורים ביותר הם משבר האקלים ו**אובדן המגוון הביולוגי**. [קרי, המשבר של הכחדת מינים](#). על אף שהביטוי "משבר סביבתי" שגור בפי רבים, שם זה מוטעה ומטעה, כי הרי המשבר איננו של "הסביבה". בעבר, הייתי עונה לאמירה כזו במשפט שהוא כמעט קלישאה: שהמשבר הזה אינו סביבתי אלא אנושי, כי בני האדם חוללו אותו - במדיניות הממשלות שלנו, דרך ההרגלים שלנו, אורחות חיינו, התעשייה, המסחר והצרכנות.

עם זאת, תיאור זה של שורשי המשבר הסביבתי או האנושי אף הוא מוטעה ומטעה משום שוודאי לא כלל המין האנושי על גווניו ומעמדו הכלכלי אחראי למשבר זה. האחריות למשבר זה אינה שוכנת בדרום הגלובלי ובשכבות המוחלשות בחברה, או בקרב אוכלוסיות משוללות זכויות ומעוטות יכולת, אלא אצל בעלי הממון והשררה הקובעים מדיניות פוליטית וכלכלית ונהנים מהפירות של ניצול עבודתם של בני אדם ומשאבי טבע (הרחבה של טענה זו נמצאת במאמרו

הנוקב של כריס קואומו (Cuomo) מי הוא ה"אנתרו" באנתרופוקן?). ניסח זאת היטב לפני שנות דור, אבי התנועה המכונה אקולוגית-חברתית מורי בוקצ'ין (Bookchin) בדרכו הציורית¹:

אני זוכר תערוכה "סביבתית" במוזיאון לטבע בניו יורק בשנות ה-70. לאחר שורה ארוכה של דוגמאות של זיהום והרס סביבתי, היה מיצג מסכם שעליו התנוסס השלט: "החיה המסוכנת ביותר עלי אדמות." עוברים את הפינה ונעמדים מול מראה גדולה, המשקפת את דמותו של המתבונן.

אני זוכר ילד שחור עומד שם מול השתקפותו במראה, בזמן שמורתו הלבנה ניסתה להסביר את הטענה של מיצג יהיר זה.

ודוק – לא היתה שום תצוגה של מנהלי תאגידים שמתכננים כריתת יערות מסיבית, או פקידי הממשל המסייעים להם. אחת הבעיות בגישה א-חברתית, "כלל-מין-אנושית" שכזו היא האשמת הקורבן. תודו – כשאומרים שילד שחור ועני אחראי באותה מידה למשבר הסביבתי כמו נשיא Exxon – אחד יוצא נשכר וגוזר קופון, בעוד שהשני מושמץ, ועוד סובל הכי הרבה מהמצב, שלא הוא גורמו... כל הדיבורים הכלליים הללו של "אנחנו" ו-"בני-אדם" מסתירים את המציאות של יחסי כוח ופערים בחברה, ושל מוסדות חברתיים וכלכליים. הכוחות הבוזזים את העולם הם אותם כוחות המדכאים נשים, שחורים, ועניים...

משמע, שהמשבר חוזר להיות אנושי אך במובן אחר. המשבר הסביבתי הוא אנושי כי הוא שזור במשברים נוספים שאיתם אנו מתמודדים: המשבר הפוליטי המוזכר לעיל של מתקפה חזיתית על האופי הדמוקרטי של החברה, ובכלל - משברים של דיכוי ואפליה, של פערים שהולכים ומתרחבים בעושר ובכוח כלכלי שמתורגמים ישירות לפערים בכוח פוליטי ושל קריסת מערכות תומכות חיים - הן בתשתית האקולוגית, והן בחיינו, בסולידריות האנושית ובמרקם הקהילתי האנושי.

אם מעמיקים יותר, מגלים שמעבר (או מאחורי) לאותם גורמים בחברה הנושאים בנטל האחריות ליצירת מערכת זו של משברים, ושכל כך קל לנו להפנות כלפיהם אצבע מאשימה, קיימת שיטה. הרי, אם היה מדובר רק ברוע אישי של שחקנים מסוימים, שהביא אותם לבצע את פשעיהם, אז המהלך הנדרש היה לזהות ולחשוף את המעוולים, ולהענישם. לפעמים במקרים מסוימים יש כאלה, ולפעמים גם מצליחים לעצורם. אך הבעיה היא, שעד כמה שזה קשה ומאתגר להעמיד פושעים לדין ולהעניש אותם, עוד יותר קשה ומאתגר לרדת לשורש הבעיה ולתקן את החברה שלנו בכדי שתהיה צודקת ומקיימת. כי זה לא רק עניין של אנשים רעים, אלא של שיטה, פרדיגמה המושתתת, בין יתר מאפייניה, על תחרות אינדיבידואליסטית הדורשת צמיחה כלכלית בלתי פוסקת, ולכן מתגמלת הגדלת רווחים תמידית, רדיפת בצע, ריכוז כוח והגדלת פערים.

השיטה הזאת היא כלכלית ביסודה.

1. מתוך מורי בוקצ'ין ודיויד פורמן, Bookchin and Foreman, Defending the Earth: A Debate, 1991, (תרגום ע"ד ר' גרמי בנשטיין)

אך מה לנו, שוחרי סביבה ופעילי חברה, ולכלכלה? כלכלה הרי נתפסת לרוב כתחום דומה לפיזיקה - מקצוע מדעי וטכני מאוד, שלא רק שהדיוטות יתקשו להבין, אלא שגם אין צורך: אפשר להשאיר את ההתקדמות בתחום למומחים. כלכלה, לפי תפיסה זו, איננה ערכית או אידיאולוגית, כזאת שמבוססת אמונות ודעות על איך ראוי שהעולם יתנהל - אלא, היא אוסף של תיאוריות ומשוואות מתמטיות, נטולות ערכים והשקפות עולם, המתארות איך העולם מתנהל באמת. אך לאמיתו של דבר, דווקא ההיפך הוא הנכון. הזרם המרכזי בכלכלה, שנלמד באוניברסיטאות, הוא אסכולה מאד מסוימת של גישה קפיטליסטית המכונה "[ניאו-ליברליזם](#)", ויש לה השקפת עולם ועמדות מוצקות על מיהו ומהו האדם, ואיך ראוי שיחיה. סוגייה זו זוכה לפיתוח נרחב במאמרים של מקראה זו. נציין כאן כמה מרכיבים מרכזיים:

- אמונה כמעט פונדמנטליסטית בכוחו ויעילותו של 'שוק חופשי' ובלתי מבוקר;
 - חשדנות עמוקה במדינה ומנגנוניה, במיוחד בתור שחקן חשוב בקביעת יעדים כלכליים;
 - תפיסת אדם כ"הומו אקונומיקוס" - יצור רציונלי שמחפש בעיקר למקסם רווחים;
 - תמיכה נלהבת בתאגידים (עדיף כמה שיותר גדולים) כמבטאים את הצלחת המערכת, והטיית מדיניות מיסוי, רגולציה ועוד לטובתם;
 - כפועל יוצא מכל אלה, התנגדות לאיגודי עובדים ולהעצמת כוחם של אנשים עובדים.
- אם הגישה הניאו-ליברלית מתארת במדויק את ההתנהלות של החברה שלנו - זה אך ורק מפני שאנו חיים בחברה שפוליטיקאים וכלכלנים יצרו בצלמה וכדמותה של תיאוריה זו.

למה מקראה זו?

למקראה זו שתי מטרות: הראשונה היא לפתח ביקורת מנומקת על הגישה הניאו-ליברלית השלטת ולחשוף את הדרכים בהן היא פוגעת ברווחת הכלל, יוצרת אי-צדק, ותורמת להרס כדור הארץ. השנייה היא לנסות לדמיין פרדיגמה חלופית, מערכת אחרת, עתיד אחר. השגת המטרה הראשונה איננה קשה משום שקיימות דוגמאות ונתונים למכביר. אך לרוב, אפילו לאנשים שמכירים טיעונים אלה קשה לדמיין חלופה. כפי שטען פרדריק ג'יימסון (Jameson) במבוא לחיבורו [Seeds of Time](#), מ-1994: "יותר קל לדמיין את סוף העולם מאשר את סוף הקפיטליזם". אפשר לייחס את כישלון הדמיון הזה לשתי סיבות עיקריות: ראשית, לקפיטליזם יש הרבה זכויות והישגים. בהגנה חזקה על זכות הקניין יחד עם עיקרון הרווח, הוא מתמרץ יזמות וחדשנות שתורמת לקידמה חומרית, ומספק חלום של פיתוח והתעשרות למדינות ולפרטים, שרבים הגשימו.

הסיבה השנייה קצת יותר מסובכת. היא נשענת על האמונה הרווחת שבעצם היו שתי ציביליזציות עיקריות במאה העשרים: העולם החופשי (דמוקרטי וקפיטליסטי) והעולם הטוטליטרי, שהתנהל מאחורי מסך הברזל - הקומוניזם. הראשון (בעיני עצמו) חופשי בפוליטיקה שלו ובכלכלה שלו, והעולם הטוטליטרי - לא זה ולא זה. נהוג לחשוב שעם נפילת חומת ברלין והתפרקותן של המדינות הקומוניסטיות באירופה, הקומוניזם נכשל והובס, והקפיטליזם הדמוקרטי הוכיח את עצמו וניצח. וזהו סוף הסיפור. [קץ ההיסטוריה](#) אפילו. מיותר לציין שההיסטוריה נמשכת. עלו ועולים משטרים טוטליטריים (שחלקם קפיטליסטיים), דמוקרטיות מותקפות, וגם נוצרו ביקורות נוקבות על היכולת של השוק החופשי לפתור את הבעיות הפוקדות את העולם הגלובלי והניאו-ליברלי.

יש מספר בעיות בנרטיב הזה שהקפיטליזם ניצח פעם אחת ולתמיד.

ראשית, עצם זה שהמשטרים הקומוניסטיים לרוב נכשלו והתפרקו (למעט דוגמאות בודדות כגון קובה, לאוס, צפון קוריאה, וגם, להבדיל, [מדינת קרלה בהודו](#), שהיא [מרקסיסטית ודמוקרטית](#)) זו אינה הוכחה להצלחתו של הקפיטליזם לאורך זמן. בינתיים, הקפיטליזם אכן מספק את הסחורה (הסחורות) של תרבות צריכה ורמת חיים עולה (לרבים), אבל כפי שאנו טוענים כאן, יכול להיות שגם הוא נכשל ביכולתו לקדם רווחה רחבה ולהבטיח את המשך ההישרדות והשגשוג של המין האנושי.

שנית, לא היו "שתי ציביליזציות" בלבד. היו משטרים טוטליטריים וקפיטליסטיים (דוגמת פינולה בצ'ילה), והיו, ועדיין יש משטרים סוציאלי-דמוקרטיים (נוסח סקנדינביה) המשלבים רמות שונות של סוציאליזם עם מערכת דמוקרטית. שני אלה מרמזים על הכיוון שבו אנו נוקטים: לא לחזור למערות, באיזו רומנטיקה פרה-מודרנית, וגם לא לאמא רוסיה, באיזה בולשביזם פוסט-מודרני - אלא לפתח דרך חדשה, אחרת, שלוקחת ברצינות את הטוב המשותף של כולנו ושל הפלנטה, בחזון דמוקרטי, צודק ומקיים.

כמו כן, מה שמאד מבצר את מעמדו של הקפיטליזם בחשיבה שלנו, הוא הזיהוי המוחלט בין קפיטליזם (שוק חופשי, כלכלה חופשית) לבין דמוקרטיה וחופש פוליטי. זה נכון שהשילוב של משק מתוכנן בצורה קומוניסטית יחד עם דיכוי זכויות אדם לא מקדם חופש פוליטי או כלכלי. אך הרעיון ששוק שאינו תחום ומבוקר ע"י המדינה הוא שוק חופשי לאנשים, ולכן גם דמוקרטי, הוא הזיה.

תחשבו על זה ככה: השוק דומה לזירה הפוליטית בכך שהוא מנגנון לקבלת החלטות. בפוליטיקה, העיקרון הבסיסי קובע ש"אדם אחד שווה קול אחד" ללא הבדל מעמדי, ושקשרי הון-שלטון נחשבים לכשל, עיוות, או פשע. אפשר לטעון, כפי שהדגיש ה"כהן הגדול" של הקפיטליזם מילטון פרידמן (Friedman) פעמים רבות, שבהתנהגות הכלכלית שלנו, אנו "מצביעים" עם הדולרים שלנו. אך שימו לב, ששם, בשוק, כפי שפרידמן אכן הודה, החלוקה נשמעת דומה אך היא אחרת: לא אדם אחד, אלא דולר אחד שווה קול אחד. למה אחרת? כי כמובן, הדולרים לא מתחלקים שווה בשווה בין כל האזרחים/צרכנים. בשוק, בעל המאה הוא אכן בעל הדעה, ההשפעה והכוח. על פיו יישק דבר, ו"החופש" העיקרי בשוק החופשי הוא להון - שזה הקפיטל בקפיטליזם - ולא לאנשים.

ככל שהמשק העולמי ונהליו מתרחבים בעולם, הרי התאגידים הבינלאומיים הגדולים נהיים גדולים יותר ורבי-עצמה מרוב מדינות הלאום, וכללי הבנק העולמי וארגון הסחר העולמי (WTO) גוברים על חוקים מקומיים. הכוח של הפוליטיקה הדמוקרטית מצטמצם וזה של שלטון ההון התאגידי (האנטי-דמוקרטי) עולה. כפי שכותב רוברט רייך (Reich), כלכלן וסופר, ומזכיר העבודה בממשל קלינטון, במאמרו, "[כיצד הקפיטליזם הורג את הדמוקרטיה](#)":

כמובן, דמוקרטיה כוללת הרבה יותר מאשר רק בחירות חופשיות והוגנות. היא מערכת להשגת אותן תועלות שניתן להשיג אך ורק ע"י אזרחים המתאגדים יחד לקדם את הטוב המשותף.

אף על פי שהשוק החופשי הביא שגשוג ללא תקדים לרבים, הוא גם הניב פערים מתרחבים של הכנסות ועושר, חוסר ביטחון תעסוקתי גובר, וסכנות סביבתיות כגון משבר האקלים. הדמוקרטיה נועדה לאפשר לאזרחים לטפל בסוגיות אלה באופנים בונים. אך תחושת חוסר אונים פוליטי נמצאת בעלייה בקרב אזרחים באירופה, יפן וארה"ב, למרות שצרכנים ומשקיעים חווים העצמה. בקיצור, אף אומה דמוקרטית אינה מצליחה לספק מענה אפקטיבי לתוצרי הלוואי השליליים של הקפיטליזם.

מדוע, אם כן, בחרנו להתמקד בנושא הכלכלה בנושא מארגן למקראה? ננסה לענות בשאלה אחרת: מתי הייתה הפעם האחרונה שקראתם מאמר שלם בנושא כלכלה? לרובנו זהו אינו אירוע יומיומי. אך מפני שהכלכלה איננה מדע ניטרלי שניתן להשאיר למומחים אלא ממסד אידיאולוגי הקובע לא מעט דברים בחיינו, ומשום שהכלכלה כרוכה ביצירת המשברים הפוקדים אותנו, חובה עלינו "ההדיוטות" (קרי: אזרחים) להבין מה חושבים ועושים ולמה, ולהביע דעה בעניין - בדיוק כמו בפוליטיקה מפלגתית, או בנושאים של סוגיות חברתיות.

שלוש התמות המרכזיות

זו אינה הפעם הראשונה שמרכז השל עוסק בנושא כלכלה באסופות המאמרים שלו. המקראה השנייה שלנו, [קיימות: חזון, ערכים, יישום](#), כללה פרק שלם שבו שמונה מאמרים תחת הכותרת "[כלכלה של ספינת החלל](#)". התפיסה הייתה יחסית רחבה, אך הושם שם דגש מרכזי על ההיבטים הסביבתיים של אידיאולוגיה כלכלית ניאו-ליברלית, ועל תיקונים אפשריים הבאים מכלכלה אקולוגית וגישות אחרות (במיוחד המאמרים של [הרמן דיילי](#), ו[חגי קוט](#)). יש שם מספר מאמרים קלאסיים הקשורים בקשר הדוק לדיון המתחולל בדפים אלה, והקורא מופנה לשם לרקע בסוגיות הללו.

מקראה זו מחולקת לחטיבות על פי שלוש תמות או רעיונות מארגנים. כל תמה מנוסחת כעיונות בין שני מושגים:

- צמיחה מול יציבות
- תחרות מול שיתופיות
- פערים מול שוויון

כל זוג מעמיד מושג הנחשב מקובל ו"קומון סנס" כעת, מול החלופה שלו. המונח השני גם מבטא ביקורת על המושג המיינסטרימי וגם מציע ערך מכונן חלופי, ניסיון לדמיין מערכת אחרת, כיוונים לפתרון של הבעיות שהמונח הראשון יוצר. צמיחה כלכלית ותחרות הם מהאושיות של הגישה הקפיטליסטית, בעוד שפערים (שניתן לטעון שהם תוצר של צמיחה מבוססת תחרות) נחשבים לרוב כחיוביים גם הם, כתמריץ לעשייה פרודוקטיבית. בגדול, הביקורת המובאת בדפים אלה נשענת על התובנות הבסיסיות שאי אפשר להמשיך בעסקים כרגיל כי צמיחה תמידית מביאה להרס אקולוגי, כי תחרות כערך בלעדי מביאה להרס חברתי תוך פגיעה בסולידריות ובתפקוד הקהילה בחיי הפרט, וכי אי-שוויון קיצוני מוביל להרס פוליטי כי הוא מתורגם לפערים בלתי-נסבלים בכוח פוליטי.

נרחיב בחלק הבא על כל שלושת הצמדים.

צמיחה מול יציבות

הצמיחה הכלכלית (גידול המשק שנמדד בתל"ג) היא מושג מרכזי לא רק במדינות קפיטליסטיות, אלא כמעט בכל מדינה שמשותפת בשוק הגלובלי. אם אין צמיחה שמתבטאת בגידול מתמיד בפעילות כלכלית, מתקיים מיתון או חלילה, שפל כלכלי. צמיחה כלכלית מוציאה מקיבעון, ובעצם מייצרת את העושר הדרוש כדי לתת מענה למגוון רחב של צרכים ורצונות חברתיים. באמצעות צמיחה ממותנים נזקי השיטה – הרי גם הכלכלה הקיינסיאנית ומדינת הרווחה, המקדמות צמצום של אי-שוויון, לדוגמה, מבוססות על צמיחה מתמדת.

השאלה הנשאלת היא: עד מתי? בנושא צמיחה כמו בנושא עושר ורווחים, כלכלה ניאוליברלית לא שמה גבול. היא כופרת בעצם הרעיון של גבולות. כמה שיותר, יותר טוב. אבל לצורך תדלוק הצמיחה נדרש "כיבוש" מתמיד של מרחבים חדשים, ניצול מתמיד וגובר של משאבים ליצור מוצרים חדשים, תוך יצירת שווקים חדשים (לדוגמה, קולוניאליזם). החזון הוא צמיחה אינסופית, בלי להכיר בכך שצמיחה אינסופית אינה בת קיימה בעולם סופי של משאבים מתכלים, ממש כשם שרווחתם של מעטים על חשבון הרבים אינה בת קיימה. כפי שציין הכלכלן עטור הפרסים קנת' בולדינג (Boulding) לקונגרס האמריקאי בשנת 1973: "אדם המאמין שצמיחה כלכלית יכולה להמשיך לנצח בעולם סופי הוא או מטורף או כלכלן".

כאמור, הצמיחה הכלכלית נמדדת על פי מדד אחד: התל"ג (תוצר לאומי גולמי, או בגרסה קצת אחרת תמ"ג, תוצר מקומי גולמי), המדד המקובל בעולם מאז מלחמת העולם השנייה לתיעוד ההיקף של הפעילות הכלכלית. כבר במקראה הקודמת כללנו מאמר מכונן שמצביע על הבעיות החמורות בשיטת מדידה זו (ראו שם "[אם התמ"ג עולה למה אמריקה יורדת?](#)). הליקויים כבדי-המשקל באמונה בצמיחה כלכלית ידועים כבר משנות השישים של המאה הקודמת. כך תיאר הסנטור רוברט קנדי (Kennedy)²:

"יותר מדי פעמים, ובמשך יותר מדי זמן, אנו מוותרים על מצוינות אישית ועל ערכים קהילתיים לטובת צבירת רכוש חומרי. התל"ג (תוצר לאומי גולמי - GNP) שלנו עומד על מעל 800 מיליארד דולר לשנה [כעת ב-2023 התל"ג של ארה"ב הינו 25,000 מיליארד דולר, גידול של כמעט פי 20 לנפש - ג'ב]. אבל התל"ג סופר זיהום אוויר ופרסומות לסיגריות, ואמבולנסים לפינוי הקטל מהכבישים. הוא סופר מנעולים מיוחדים לדלתות שלנו, ובתי כלא לאלה שפורצים אותם. הוא סופר כריתת יערות בראשית ואבדן פלאי הטבע מתחת להזדחלות עירונית כאוטית. הוא סופר פצצות גרעיניות ורכבים משוריינים למשטרה להילחם בהפגנות בערינו (...)

אך התל"ג איננו מודד את בריאות ילדינו, את איכות החינוך שלהם, או את השמחה במשחקים שלהם. הוא איננו כולל את יופי השירה שלנו או את חוסנם של נישואינו, את האינטליגנציה

2. לקוח מתוך [נאום שנשא](#) קנדי כחלק מהקמפיין שלו לנשיאות, חודשים ספורים לפני מותו הטרגי ב-1968, בתרגום ע"י ד"ר ג'רמי בנשטיין | JFK Library Remarks at the University of Kansas, March 18, 1968

בשיח הציבורי שלנו, או היושרה של משרתי הציבור שלנו. הוא אינו מודד לא את הפיקחות שלנו ולא את גבורתנו, לא את חכמתנו, ולא את ההשכלה שלנו, לא את החסד שלנו ולא את אהבת הארץ שלנו. כלומר, הוא מודד כל דבר, מלבד כל מה שעושה את החיים לראויים. הוא יכול להגיד לנו הכל על אמריקה, חוץ ממה שמביא אותנו להיות גאים להיות אמריקאיים."

מאוחר יותר באותו נאום הוא אמר את אחד המשפטיים הנוקבים המזוהים איתו, המתאים גם למשימה שלנו כאן: "יש אנשים שמסתכלים על הדברים כמות שהם, ושואלים 'למה?' אני חולם על דברים שמעולם לא היו, ושואל 'למה לא?'"

החלופה לצמיחה היא "יציבות" שמשתמשת תרגום למושגים כמו "steady state" וגם הרעיון המרכזי של ג'ייסון היקל (Hickel) שהוא "de-growth", שמרמז גם לצמצום (כללנו שני מאמרים שלו במקראה זו). אך באותה מידה ניתן היה להשתמש במונח 'רווחה' מול צמיחה. זה אולי היה מטלטל את הכלכלן המצוי שסבור שאין כאן שום ניגוד, אלא זיהוי, שרווחה היא פועל יוצא של צמיחה - שללא צמיחה, אין רווחה, או לפחות לא הגדלת הרווחה על פני זמן. לעומת זאת, הכוונה כאן היא מה שקייט ריוורת' (Raworth) מתארת בגישה שלה שנקראת כלכלת ה"דונאט": במקום שצמיחה תהיה מטרת הכלכלה שלנו, תוך אמונה שכאשר המשק יצמח, הרווחים "יחלחלו למטה" ותגיע רווחה לכולם (כפי שהוכח שאינו קורה), אפשר לעצב את הכלכלה שלנו כשבמרכזה רווחתם של בני אדם ושל כדור הארץ, כדי להבטיח סיפוק צרכים החיוניים לכל ופיתוח יצירתי של מענים לצרכים האנושיים המגוונים שאינם דורשים משאבי טבע.

תומכי השיטה המקובלת מתאמצים לשכנע אותנו שאין דרך אחרת, ושאין בעולם חברה שאינה פועלת על בסיס עיקרון הרצון לעוד. תפיסה זו מבוססת על סיפור שטבוע עמוק מאוד בחברה שלנו, כאמונה פסיכולוגית שורשית: האדם הוא יצור המונע אך ורק על ידי הרצון למקסם רווחיו ולצמצם הפסדיו, על ידי חישובי תועלתו העצמית.

אבל בני אדם הם הרבה יותר מסך יחסיהם הכלכליים: אנו גם, ואולי קודם כל, בני ובנות משפחה, חלק פעיל בקהילה, תושבי עיר, חלק מלאום, אזרחים במדינה. הרי בני ובנות האדם נוהגים בכל יום ובכל שעה באופן המנוגד ל"אינטרס האישי" שלהם כפי שהוא מוגדר באופן חומרי וצר. התנגדות זו ייצרה רקמות חברתיות שמבוססת על אלטרואיזם ונתינה ומקימה מערכות משותפות שמתנגדות להגיון המבקש להפריד אותנו, כגון איגודי עובדים, תנועות, קהילות ועוד. נקודה זו מביאה אותנו לתמה השנייה.

תחרות מול שיתופיות

התמה השנייה היא כלכלה תחרותית מול שיתופיות. אם התנגדות לצמיחה כלכלית משמעה כפירה בעיקר כלכלי, על כן, לבקר את עיקרון התחרות זה לא פחות כפירה, ואולי אף יותר. המרכזיות של התחרות היא פועל יוצא של אמונה קיצונית באינדיבידואליזם כנגד ערכו או חשיבותו של הכלל, של החברה. זה נכון שהדגש על הפרט, בכל הקשור לזכויות וחירויות הינו תיקון חיוני לכוחם של

מוסדות כוללניים, כגון הכנסייה בימי הביניים או מדינות פשיסטיות בימינו. אך בכלכלה ניאוו-ליברלית המטוטלת עברה כל כך רחוק וחזק לצד השני, שאחת מהמנהיגות הפוליטיות הבולטות של גישה זו, מרגרט ת'אצ'ר, ראש ממשלת בריטניה בשנות השמונים, היתה יכולה לטעון שיש רק אינדיבידואלים, ואין דבר כזה חברה.

ת'אצ'ר ומנהיגים דומים לה כמו רונלד רייגן בארה"ב, ובמובן מסויים, גם מנחם בגין בישראל, האמינו שתחרות היא גם המצע הפורה לכלכלה בריאה ויצרנית, וגם החמצן שלה. תחרות בין מדינות, בין פירמות, וכמובן גם בין בני אדם ממיינת את כולם לכשירים ולא כשירים, חרוצים ועצלנים, מנצחים ומפסידים. על כן, השיטה הכלכלית מקצה משאבים למי שראוי להם בצורה היעילה ביותר, ומי שלא מקבל, ברור שהוא לא ראוי להם, ועל כך הוא צריך להתמודד עם בעיה זו בעצמו כי זו למעשה אשמתו. זה שורש התפיסה הניאו-ליברלית על כך שאין הצדקה למנגנוני סעד או רווחה לעניי החברה, כי מדוע לקחת ממי שהוכיח את עצמו כ"מוצלח" ולתת ל"לוזרים" שלא השכילו להצליח? כל אחד מקבל את מה שמגיע לו. התערבות בתוצאות אלה היא פרס לעצלנות וקנס לחריצות. מיסים בכלל הם סוג של עונש, ולכן יש לצמצם אותם למינימום ההכרחי.

כאן עיקר חשיבותה של התפיסה הנגדית המביאה מספר טיעונים: ראשית, ההצלחה של "המצליחים" רחוקה מלהיות תוצאה של עשייתם האישית שלהם, כשם ש"הכשלונות" של העניים הם לרוב לא אשמתם הבלעדית. החברה (מסתבר שאכן ישנו דבר כזה) תורמת המון ליכולתם של אנשים וחברות לפעול ולהצליח, כגון חוקים, תשתיות, מערכות חינוך ובריאות. פעמים רבות, החברה תורמת אף הרבה מאד מעבר לזה, כפי שמראה בצורה מבריקה מריאנה מצוקטו (במאמרים שלה להלן) עד כמה מדינות ותקציביהן מעורבים בכל פיתוח טכנולוגי של הדור האחרון. ובאותו אופן, אוכלוסיות מקופחות משוללות גישה למשאבי החברה ומתחילות את המשחק הכלכלי הזה ממקום אחר לגמרי ועל כן, אין פלא שלרוב התוצאות בהתאם.

כאשר התחרות היא ערך עליון, ברור שלמדינה אין מקום אמיתי במשחק הכלכלי של השוק. הרי נגד מי מתחרות חברות ציבוריות? טענה זו מסבירה את הצונאמי של הפרטות של חברות בבעלות ממשלתית, תשתיות לאומיות ועוד, בעקבות עלייתו של הניאו-ליברליזם. יחד עם המרכזיות של שוק חופשי (כזכור – חופשי להון, ולא לבני אדם), התחילו התאגידים ובאי כוחם, הלוביסטים מטעמם, לקבוע את הכללים, גם בתוך מדינות לאום פנימה וגם במישור הבינלאומי. כמובן שחלוקת הכוח כאן היא אנטי-דמוקרטית בעליל, משום שגם על פי תפיסה זו, דולר אחד שווה לקול אחד.

כעת ברור שאחת הדרכים שיש לפעול בהן היא חיזוק הדמוקרטיה כנגד כוחם של מונופולים והשפעתם של תאגידים בתחומים שאינם רק כלכליים אלא גם חברתיים ופוליטיים. דרך מרכזית לעשות זאת היא לחזק את כוחה ויכולתה של המדינה לתחום את השוק, לרסן ולכוון פעילות כלכלית, ולהיות גורם מרכזי בחלוקה צודקת של פירות ההצלחה לכולנו. זהו המקום להכניס מונח חדש לדיון: זה לא רק סיפור של מדינה מול שוק. ישנה גם זירה אחרת הנקראת נחלת הכלל.

מהי נחלת הכלל, ולמה היא כה חשובה? ההגדרה הבסיסית של נחלת הכלל היא נכסים שאינם בבעלות פרטית ולכל אחד יש גישה או זיקה אליהם. דברים מגוונים נכללים בהגדרה זו כגון הים והאטמוספירה, נחלים ומחצבים, ספריות, אוניברסיטאות ורחובות העיר, התנ"ך וויקיפדיה, ובכלל נכסי תרבות וטבע (רקע חשוב נמצא [ביחידה על נחלת הכלל במקראה הקודמת](#) של מרכז השל).

אנסה להסביר את החשיבות של נחלות כלל בצורה של שאלה ערכית: מה עדיף בעיניך, ארמון יפהפה, בשכונה מכוערת, בעיר מזוהמת, עם הרבה פשע ואלימות בשל הפערים החברתיים? או שמא עדיף לגור בבית מכובד אך מפואר פחות, בקרב קהילה חמה ועיר מקיימת, בתוך חברה סולידרית ואכפתית?

לרובנו התשובה ברורה – אבל כיצד נוכל לייצר עולם כזה? ניתן לעשות זאת רק דרך הסתכלות על העולם דרך העדשה של נחלת הכלל. אחת התובנות החשובות ביותר לגבי נחלת הכלל היא שזו איננה רק רשימה של דברים, של שמות עצם. התפיסה העוצמתית ביותר והנחוצה ביותר של נחלת הכלל בימינו, היא בתור פועל. כלומר, משהו שעושים, אך לא רק עושים, אלא עושים ביחד. באנגלית אומרים commoning. כיצד לבנות ביחד את ההון החברתי, לייצר את המרקם הקהילתי, וליצור את האמון ההדדי שביחד עושים מקום שטוב לחיות בו ולא על חשבון אף אחד אחר?

כאן טמון הכוח האדיר של מסגרת נחלת הכלל. מצד אחד, נחלת הכלל ומקומה בחיים שלנו הינה מושג מקדמת דנא, שיש לה דוגמות למכביר במקורות ישראל ובכל תרבות עתיקה אחרת. מצד שני, עם פרוץ המדיה החברתית על כל גווניה לחיים שלנו, טכנולוגיות רשתיות, כלכלה שיתופית ועוד, נחלת הכלל היא גם דבר חדש ומתחדש.

יתירה מזו, נחלת הכלל היא רעיון גדול, כי היא קוראת תיגר על כל המחשבה הכלכלית-מדינית הרווחת ב-300 השנים האחרונות. מאז תקופת הנאורות שולטים בחיינו ומעצבים את עולמנו שני רעיונות גדולים: המדינה כמסגרת מדינית להסדרת החיים הפוליטיים, והשוק כמסגרת חברתית להסדיר את חיינו הכלכליים. רוב הוויכוחים הכלכליים בעולם הפוליטי הם על הציר הדו-ממדי הזה. בין ימין לשמאל, בין מה שנתניהו פעם כינה "האיש השמן" ו"האיש הרזה". החוקר והפעיל המנוח, [ג'ונתן ראן מסביר](#):

"מחנה אחד רוצה שהשוק יהיה חזות הכל וכל דבר יהפוך מוצר למכירה. המחנה השני עונה לו בתוכניות ומדיניות של מוסדות המדינה המכילות הכל. זהו דיון בין וול-מארט לסעוד, בין השתלטות תאגידית על החיים לבין רגולציה אינסופית של הכל, ומכל זה נותרת שאלה חיונית אחת - מה עוד יש? ... נחלת הכלל היא בסיסית יותר מהמדינה או מהשוק. זהו התחום הכביר שהוא המורשת המשותפת של כולנו ושבנו אנו משתמשים מבלי שיגבה מאתנו מחיר. האטמוספירה והאוקיינוסים, שפות ותרבויות, מצבורי הידע והבינה האנושית, מערכות התמיכה הלא-פורמליות של הקהילה, השלום והשלווה שאנו מייחלים להם, אבני הבניין הגנטיות של החיים - כל אלו הם פנים שונות של נחלת הכלל."

כלומר, אנחנו טוענים ששוק ומדינה אינם מספקים את כל התשובות לשאלתנו הרת הגורל: כיצד נבנה חברה שטוב לחיות בה? זו אינה אמירה השוללת את ערכו ותרומתו של השוק: יש צורך שהשוק יעשה את מה שהוא עושה טוב, כגון, לייצר דברים שהם במחסור, ורכוש פרטי העונה לחוקי היצע וביקוש. העולם של נחלת הכלל יטפל בדברים שמקורם בשפע, וזאת על בסיס שאיננו תחרותי. למסור דברים אלה לידי השוק זה מתכון להרס, צמצום השפע והגברת המחסור.

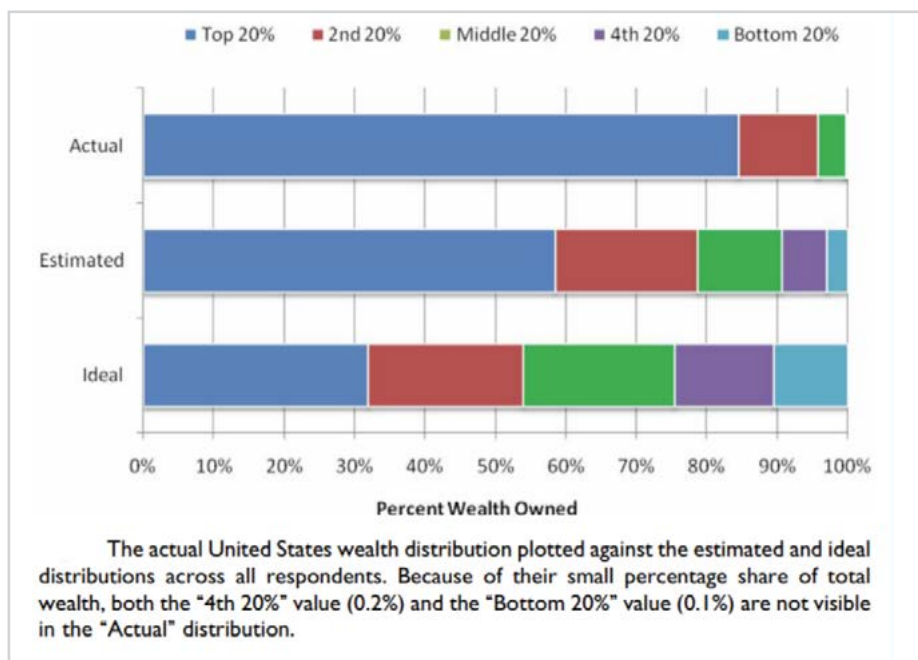
באותו האופן, גם השוק וגם נחלת הכלל זקוקים למדינה שמתנהלת בתבונה ובחכמה, שיודעת לתחום את השוק, וגם לסייע ולתמרץ טיפוח של נחלת הכלל. על פי תיאוריות מקובלות של מדינה ושוק – נחלות כלל הן שקופות. הן לא מתומחרות, והן נחשבות נכסים או ישויות ללא בעלים. במילים אחרות, הן הפקר, ועל כן הן נשחקות מפני כוחות השוק. אבל התבונה הבסיסית של מסגרת נחלת הכלל היא שנחלות הכלל אינן הפקר, דברים שלא שייכים לאף אחד, אלא שהן שייכות לכולנו. זהו הבדל תהומי היוצר זיקה, תלות ואחריות. ניתן לראות את זה בא לידי ביטוי בהתחזקות של התארגנויות שיתופיות למיניהן, כלומר אנשים וקהילות הדואגות לנחלות הכלל למיניהן, ה-"commoners" שעושים "commoning" בתחומים שונים של החיים.

ניתן לראות את חשיבות נחלת הכלל בדרך נוספת. למשל, הסיסמה המוכרת של התנועה הסביבתית היא: "חשוב גלובלית, פעל מקומית". זה אכן חשוב מאוד, אבל מבטא רק חלק מהסיפור. מימד הזמן, כלומר, חובותינו לדורות הבאים, חשוב לא פחות ודורש סיסמה משל עצמו: "חשוב נצחית, פעל זמנית". עלינו לבחון את ההשלכות של מעשינו על ילדינו ונכדינו כשניגשים לפעול כאן ועכשיו. זה מתחיל עם חובותינו אחד לשני בחברה בה אנחנו חיים. אנו חייבים להגביר את יסוד השיתוף והשיתופיות בחברה שלנו, להשקיע ביחסי אמון, בטיפוח קהילות חסונות וביזיקות גומלין בין אוכלוסיות שונות. כפי שטען ההוגה האמריקאי הדגול, בנג'מין פרנקלין: עצמאות היא חשובה. אבל רווחתנו היא פועל יוצא של הזיקה בינינו, התלות, של המשותף לנו, לא של המבדיל והמפריד. כלומר, אם לא נבין שאנחנו תלויים אחד בשני, אנו עלולים למצוא את עצמנו תלויים אחד ליד השני. וכעת, נרחיב על החלק השלישי, פערים ושיוויון.

פערים מול שוויון

התמה השלישית היא פערים מול שוויון. כמו בתמות הקודמות, צמיחה ויציבות ותחרות ושיתופיות, קיימת סכנה מסוימת שהניגודים הללו ייתפסו בצורה פשטנית כשחור ולבן, טוב ורע. ישנם מקומות וזמנים שבהם הצמיחה הכלכלית היא רצויה, והתחרות מוצדקת. זה נכון גם לגבי פערים. אין הכוונה כאן לקדם חזון של עולם בעל שוויון מכני מוחלט. זה לא אפשרי וגם לא רצוי. ישנם גם שיגידו שתמיד היו פערים. פעם הם היו בין מלכים מול נתינים, אריסטוקרטים מול אריסים, ועכשיו בין עשירים ועניים. אך כל זה רחוק מלהיות כל הסיפור. שוב, המטוטלת של האי-שוויון בחברה התנדנדה כל כך רחוק לצד השני בעיקר בדור האחרון, שזה גם לא רצוי וגם בלתי אפשרי לאורך זמן. להלן כמה ראיות לכך.

במחקר נרחב בארה"ב מפני עשור,³ אנשים נשאלו מה לדעתם חלוקת העושר בין עשירוני האוכלוסייה, ומה לדעתם היא צריכה להיות. האינטואיציה של המשיבים היתה נכונה - יש יותר אי-שוויון ממה שהיו רוצים לראות. אך המציאות היתה רחוקה בצורה מבהילה מתפיסותיהם:

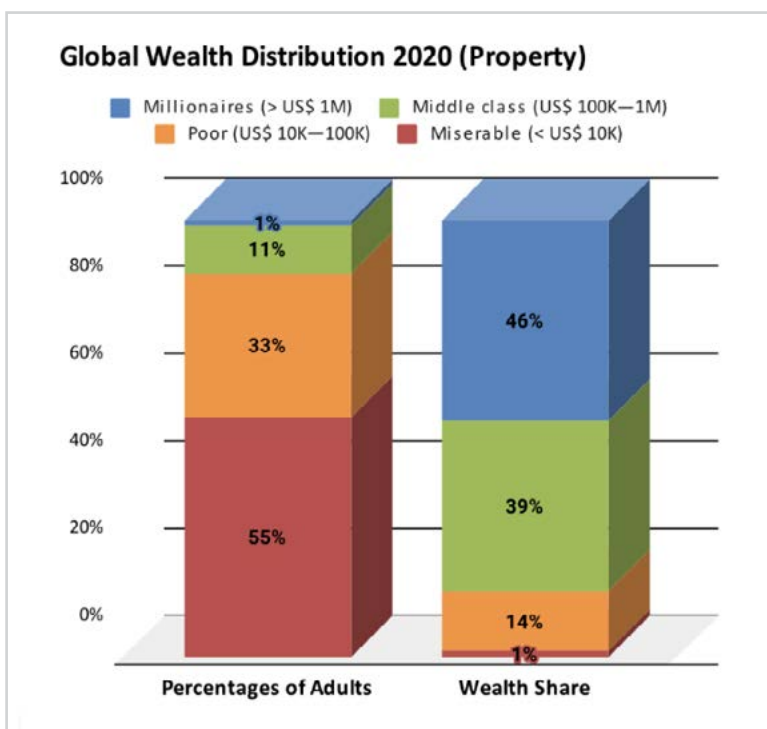
בגרף שלעיל השורה האמצעית מראה מה הציבור חושב שמתקיים במציאות: ל-20% מהאוכלוסיה יש קרוב ל-60% מהעושר, ואחוז העושר הכללי יורד בהדרגה ימינה בגרף, לכיוון העניים יותר. השורה התחתונה היא האידיאל על פי דעתם של העונים, המבטא מצב רחוק מסוציאליזם, אך גם רחוק ממה שהם חשבו על המציאות. ומהי המציאות? השורה העליונה. שימו לב שבשורה העליונה שני החמישונים התחתונים (40% מארה"ב - כ-140 מיליון בני אדם) נפלו כליל מהטבלה. לחמישון העליון יש 85% מהעושר. אך אפילו תמונה מזעזעת זו אינה כל הסיפור.

האחוזון (מאיון) העליון מחזיק בקרוב ל-40% מהעושר, שזה יותר עושר ממה שהנשאלים חשבו שיש ל-20 אחוזים מהאוכלוסיה! כלומר, האידיאל הקפיטליסטי של מעמד ביניים איתן (סגול וירוק) הולך ונעלם. אפשר לראות את הצגת הסיפור הזה ועוד המחשות מאירות עיניים [בסרטון זה](#) (עוד ניסיון להדגים את הפערים הבלתי-נתפסים בין האלפיון העליון ויתר העולם [נמצא כאן](#)).

כאמור, הנתונים הללו הם מפני עשור, לפני תקופת הקורונה. הנה כמה גרפיים יותר עדכניים לסבר את העין.

3. של דן אריאלי ומייקל נורטון - Norton, Michael I., and Dan Ariely. "Building a better America—One wealth quintile at a time." Perspectives on psychological science 6, no. 1 (2011): 9-12

חלוקת בני אדם לארבעה מעמדות בצד שמאל, וחלוקת העושר בין אותן קטגוריות, בצד ימין⁴:

בקיצור יותר נמרץ, הפעם מהדוח של [אוקספאם](#) מ-2019:

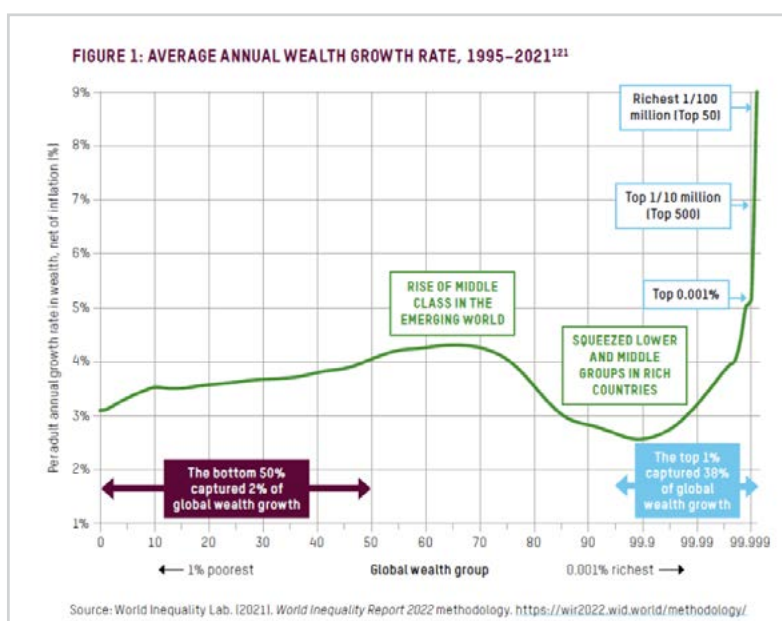

כמה נתונים נוספים מסייעים להבנה של המצב: למאיון העליון בעולם יש מחצית מהעושר של כל העולם, ולמחצית מאוכלוסיית העולם יש פחות מאחוז. ל-81 מיליארדרים יש יותר עושר מלארבע מיליארד אנשים. שמא נחשוב שזה רק צרות עין שאנו מבקרים את הפערים - המיליארדר הממוצע פולט יותר מפי מיליון (!) מכמות הפחמן שפולט האדם הממוצע. ומה קרה מאז משבר הקורונה? עשרת עשירי העולם (כולם עשירים, ולא עשירות) הכפילו את הונם במשך השנתיים

⁴. Credit Suisse Research Institute, Global Wealth Report 2021, June 2021, p. 17.

הראשונות של המגיפה, מ-700 מיליארד ל-1.5 טריליון דולר (זה קצב של 1.3 מיליארד ליום), בעוד שהכנסותיהם של יתר אוכלוסיית העולם נפגעו בשיעורים שונים.⁵

גרף אחרון ממחיש את תוצרי הצמיחה הכלכלית ב-25 השנים האחרונות, ועונה על השאלה: לאן הלך הכסף? יש אכן קצת עלייה של מעמד ביניים במדינות מתפתחות, אך קצב הצמיחה של האלפיון וה"מליונר" העליונים (שני הטורים בצד ימין) לא רק שלוחץ את המעמדות הנמוכים ואמצעיים של העולם המפותח (מ-70% עד 99.9%), הוא גם פותח עוד יותר את הפערים בין כל המעמדות.

ומה המצב בישראל? בנתונים מ-2015, דווח שהאי-שוויון בעושר בישראל גדול משמעותית מהאי-שוויון בהכנסות. בעוד שהעשירון העליון מחזיק ב-27% מההכנסה הלאומית, יש בידיו 51% מהעושר. חלק משמעותי מהעושר מרוכז במאיון העליון. המאיון העליון של משקי הבית העשירים ביותר מחזיק ב-22.5% מהעושר הלאומי, נתח השווה לחלקם של שבעת העשירונים התחתונים.⁶

לסיכום, לא צריך להיות קומוניסט-מהפכן כדי להבין שמהו כאן לא תקין. כאשר כל כך הרבה עושר מתרכז בכל כך מעט ידיים, הוא מתורגם מיד לפערים מקבילים בכוח פוליטי ובנגישות להשפעה. רוב הוגי הקפיטליזם הקלאסי (למשל, אדם סמית', תומס הובס וג'ון לוק) היו דוחים מציאות זו. לא לילד הזה הם פיללו. אבל, כפי שתומא פיקטי (Piketty) ואחרים מסבירים, זאת אכן תוצאה ישירה של השיטה, המניבה עלייה גדולה יותר בתשואות להשקעות הון, מאשר גדילה של משכורות מעבודה.

קייט ריוורת', בוובינר של מרכז השל במרץ 2022, ניסחה את המצב כך:

5. על פי: [The Richest 1% Own Almost Half the World's Wealth & 9 Other Mind-Blowing Facts on Wealth Inequality \(globalcitizen.org\)](https://www.globalcitizen.org/en/content/the-richest-1-own-almost-half-the-worlds-wealth-9-other-mind-blowing-facts-on-wealth-inequality/)

6. מהדוח "אי-שוויון בישראל: כיצד מתחלק העושר, 2015" המכון לרפורמות מבניות.

"בשנים האחרונות העולם חווה משברים רבים, החל במשבר הפיננסי של 2008, עבור בהתמוטטות האקלימית והאקולוגית שאנו חווים בשנים האחרונות, וכלה בשנתיים האחרונות של משבר הקורונה. המשברים הללו פגעו באנשים שחיים באי-שוויון קיצוני, אי-שוויון מגדרי או אתני, וכן באי-שוויון בחלוקת העושר והעוצמה, בין הצפון הגלובלי לדרום הגלובלי.

המשברים הללו נבעו משיטה שדרשה התרחבות מתמדת. אם זו התרחבות מתמדת של המגזר הפיננסי, שיוצרת בועות פיננסיות ואת התפוצצותן, או התרחבות מתמדת בשימוש בדלקים פוסיליים ומשאבי הטבע שהביאה לקריסה של עולם החי, או התנועה המתמדת שלנו לתוך שטחי טבע פראי אשר יחד עם ההתניידות הגלובלית יצרה את התנאים למגפה עולמית."

ובקיצור, אמנם חילקנו את המאמרים לתמות שונות, אך המציאות של כלכלה מבוססת צמיחה, תחרות ופערים הינה הרסנית לאדם ולאדמה כאחת. אם כן, מהי האלטרנטיבה?

לקראת שינוי

אנו מחשיבים מקראה זו כנדבך חדש ותרומה חיונית לסיפור של הקיימות שכל כך נחוץ לעולם שלנו. סיפור זה בא לידי ביטוי בחזון של מרכז השל:

אנחנו מחוברים ותלויים זה בזו – הן מבחינה ביולוגית, בבריאות שלנו, והן מבחינה חברתית, ברווחה שלנו, והן בעולם המופלא והיחידי שהוא ביתנו. לכן, השאיפה לכוון את החברה שלנו על ערכים של סולידריות, ערבות הדדית, הוגנות, תמיכה ודאגה לכלל, איננה בחירה אידיאולוגית. אלה תנאים הכרחיים לקיום אנושי מיטבי. במצב הנוכחי העולם אינו מקיים תנאים אלה: למאות מיליונים בעולם אין את התנאים הנאותים לקיום אנושי, ובתחומים רבים, אנו חוצים קווים פלנטריים, וגורמים לקריסת מערכות אקולוגיות. חזון הקיימות פירושו חברה צודקת ומלוכדת, כלכלה חסונה ודמוקרטית, וסביבה יצרנית ובריאה לכל תושביה. הדרך לאנושיות מתחדשת ומקיימת כרוכה בדמוקרטיזציה עמוקה של הכלכלה והחברה, ומציאת פתרונות מערכתיים לקידום הטוב המשותף.

אם לפני שהתחלתם לקרוא חשבתם שכל הסיפור הכלכלי אינו רלוונטי לשאלות ערכיות או שאלות סביבתיות, ואף לשאלות רוחניות בחיינו, אנו מקווים שהצלחנו לשנות את דעותיכם, ולהראות איך הכל קשור בהכל. גם הוגי דעות חשובים בעולם סבורים שיש קשר אמיץ בין פעילות כלכלית לבין ענייני הרוח. [בנאומו מלפני 25 שנה](#), דווקא לזכרו של אחד ההוגים הראשיים של הניאו-ליברליזם, פרידריך הייאק (Hayek), בנושא של שווקים ומוסר (Markets And Morals), הזהיר הרב לורד יונתן סאקס (Sacks):

"לרעיונות ומוסדות ערך רב בתחום שלהם, אך הם עשויים להביא לתוצאות הרסניות כאשר הם מיושמים בתחומים אחרים. לדת יש תועלות רבות ברמה של קהילה. אך יש לה השלכות חמורות כשהיא מעורבת בניהול מדינות. השיטה המדעית מצטיינת בלהסביר תופעות טבע. היא קטסטרופה בלהכתיב התנהגות אנושית. השוק הוא הדרך הטובה ביותר המוכרת לנו לנהל

**חליפין – מוצרים למכירה וקנייה. הוא רחוק מלהיות מוצלח בלהסדיר מערכות יחסים או טובין שערכם לא קשור למחירם...
סוציאליזם אינו האויב היחיד של כלכלת השוק. עוד אויב, חזק יותר בשל הצלחותיו האחרונים בעולם, הוא כלכלת השוק עצמה. כשכל דבר שאנו מעריכים ניתן למקח וממכר, כשניתן להפך התחייבויות כאשר הן כבר לא לטובתנו, כשקניות נחוות כישועה, וסיסמאות מפרסומות הופכות ה"אני מאמין" שלנו, כשערכנו נמדד בגובה השכר ובכמה כסף אנו מוציאים, אז השוק מחריב את המידות שעליהן עצמן הוא תלוי לאורך זמן. זה, ולא שובו של סוציאליזם, הוא הסכנה שאיתה מתמודדות כלכלות מתקדמות בעולם...
הרעיון שאושרו של אדם מסתכם בכל הדברים שאנו יכולים לקנות ולהחליף, הוא אחד החומצות החריפות המכרסמות בפיגומים המחזיקים את החברה שלנו. וברגע שמגלים ומפנימים אמת זו – כבר מאוחר מדי."**

ואמנם האם מאוחר מדי? ברור שהמאבק החל ואנו מקווים שהוא טרם הוכרע. נסיים מבוא זה בהערה הנוקבת של החוקרת והאקטיביסטית סוזן ג'ורג' (George) מנאומה "[היסטוריה קצרה של הניאו-ליברליזם](#)" מ-1999:

"יש לנו את המספרים, כי ישנם הרבה יותר מפסידים מאשר מנצחים במשחק הניאו-ליברלי. יש לנו את הרעיונות, כי יותר ויותר מטילים ספק בסיפור שלהם, בגלל משברים חוזרים ונשנים. מה שחסר לנו עד כה הוא ההתאחדות וההתארגנות, שבתקופה זו של טכנולוגיות מתקדמות נוכל להשיג. סולידריות כבר לא מסתכמת בסיוע, אלא חייבת לבוא לידי ביטוי במציאת סינרגיות נסתרות במאבקים אחד של השני, כך שהכוח המספרי שלנו, ועוצמתם של הרעיונות שלנו, יהפכו למכריעים."

אנו מקווים שאסופה זו תהווה תרומה צנועה לתיקון העולם ולכינונו על בסיס יציב של צדק, הוגנות וקיימות לנו ולדורות העתיד.